

“Zaman Kaybolmaz” Mekânlaşarak Yaşamak

Mehmet NARLI

Mekânın bir hafızaya sahip olması, insanla yaşamış olmasına bağlıdır. Eşya ve mekânın hafızasında, zamanın içinde devrederek yaşayan insanın evren hakkındaki tasarımları, idealleri, umut ve korkuları, sosyal ilişkileri, bireysel gizlilik ve yalnızlıkları vardır. Yani zaman kaybolmamakta mekânlaşarak yaşamaktadır. Modern bilgi ve kuramlar, mekânı, zamanla birleştirerek biyolojik, sosyal, politik, kültürel değişim ve gelişim çözümleri yapmaktadırlar. Özel, kamusal, bireysel, toplumsal bütün yerler, kutsal, siyasal kültürel simgeleri olan bütün yerler, mekânsal bütün imgeler, gözeneklerine zamanı yerleştirmiş olarak, insan-mekân ilişkisinde bütüncül çözümlerinin birer parçası olarak düşünülmelidirler. Lefebvre, üç ayrı kavramla yaptığı açıklamada bu çok boyutlu içeriği temellendirmeye çalışır: Mekânsal pratik, mekânın temsilleri, temsilî mekânlar. Bu kavramlar sırasıyla yaşanan, düşünülen, algılanan yerleri gösterirler (Lefebvre, 2001: 38-39). Özün ve sonsuz yenilenenin ne olduğu mekânların hafızasında durmaktadır.

İnanış sistemleri içinde dağların tuttuğu yer, belki de bütün diğer doğal öğelerden daha fazladır. Dağ, insan soylarının tanrısı tanrısız meşruiyetin merkezi yerle gök arasındaki bağın temel direğidir; bazen kurtuluş ve arınma bazen de cezalandırma mekânıdır. Köyler ve kırsal mekânlar, belirli ölçülerde düzenlenmiş olsalar da şehirlerin kalabalığından, iş bölümünden, sosyal, politik, ekonomik ilişki ve örtüntülerinden uzaktırlar. Şehirde zaman ve planlamaya bağlı olarak yaşanan parklar ve piknik alanları, köyün ve kırsalın doğal hâlidir. Kırsal insan, modernleşme sürecinde faturalarla tanışmaya başladığından beri, şehirsileşen davranışlar gösterse bile tüketim anlayışını hâlâ, ihtiyacına göre biçimlendirir. Bu yapıya biçim veren tercihleri ise insanlar ve toplumlar, inançlarından, dinlerinden hareket ederek belirlerler. Modern öncesi birçok şehrin yapısını biçimlendiren en belirgin etkenin din olduğu görülmektedir. Atina, Kudüs, Mekte, Medine, Roma, İstanbul gibi şehirlerin bugün taşıdıkları en derin simgelerin dinsel anlamlı olmalarının sebebi, mekânı düzenleyen, inancını eserine yan-

sıtmasıdır. Cansever, şehirleri meydana getiren yapıların kalıcı ve geçici malzeme ile inşa edilmiş olmasını inanca bağlamaktadır. Osmanlı şehirlerinde yapıların bir kısmı geçici, bir kısmı kalıcı malzeme ile yapılmıştır. Örneğin sürekli değişen aile yapısına uyum sağlamak üzere evlerin geçici malzeme ile idari, dinî ve toplum hizmeti gören han, hamam, çarşı gibi yapıların kalıcı malzeme ile inşa edilmiş olması İslam inancından kaynaklanır (Cansever 1996: 126). Türk şehrinin en önemli özelliklerinden biri, mahalleler hâlinde yapılmış olmasıdır. Nasıl ki evlerin her biri kendi içinde bir mahremiyeti ve bir kendine özgülüğü taşıyorlarsa her bir mahalle de diğerine mahremdir. Mahalleli kendi sakinlerini gözetir; önce kendi yoksulunu, kimsesizini korur; sorunu mahalle dışına çıkmadan halleder. Her mahallenin bir huyu suyu, namusu, terbiyesi vardır. Evlerdeki sofa işlevini, mahallelerde meydanlar üstlenirler; sanki her ev, meydana akar. Meydanlardaki çeşme ve kahveler de onları buluşturup yakınlaştırır. Modern şehirler, aydınlanma ve burjuvazinin iç içe geçtiği otoriter modernizmin ürünüdürler. Bu yönüyle şehir, kültür üretimini örgütleyen bir mekândır. Modern şehrin katı geometrisi, düşüncüyü kendi üzerinde yoğunlaştırmış ama ufku kilitlemiştir. Doğal ve kozmik olana, ancak parklar ve tatillerle kapı aralama ihtimali bulunan bireyin özgürlüğü ve ufku sürekli tehdit altındadır. Modern şehir, ürettiği sanal özgürlüklerin ve kaotik kişiliklerin bütün isteklerini yatıştırmak için, simülasyonu yaratır. Umberto Eco, simülasyon dünyasında, nesnelere sahici oluşundan söz etmek için, bu nesnelere sahiciymiş gibi görünmesi gerektiğini söyler (Eco, 1991: 4).

Türkçede ev kelimesinden türeyen isim, fiil, sıfat ve zarflar, ev kelimesinin el vermesiyle kurulan deyim ve atasözleri aynı zamanda “ev”in bir dünya kurmak için kurulduğunu gösterir. Evlilerin bir evi vardır ve bu ev, yeni insanların doğup büyüyeceği bir mekândır. Evlilerin evleri kendi içine kapanan, daralan bir yaşama alanı üretmez; tersine evin kapıları komşulara açılır; dışarı açılır, dünyaya açılır. Modernizmin getirdiği apartmanlaşma ve konutlaşma sürecinin, eski evlerin özgünlüğünü ortadan kaldırdığı yolundaki görüş oldukça yaygın. Bahçesi, saçağı, sofası olmayan apartman dairelerinin, hız ve kâr merkezinde yapılan toplu konutların özgünlükleri olsa evlerin iç döşemelerinde görülebilir.

Mekânların dinsel, sosyal, kültürel, sanatsal hatta siyasal kimlikleri vardır ve bu kimliklerin imgesel ve simgesel içerikleri, onlarla ilişkide olan insanların kimliklerinin oluşmasında önemli etkilere sahiptirler. Bu açıdan bakıldığında, insanların yaşamış ve düşlemiş oldukları bütün yaşantılar ve bu yaşantıların yansımaları, mekânların hafızalarında durmakta ya da bu zaman ve mekânlar,

bilinçli-bilinçsiz hafızanın arketipleri olarak yaşamaktadırlar. Edebiyat ve mekân ilişkisi bir bakıma, mekândaki bu hafızayı ve hafızalaşmış mekânı, hatıra ve düşler yoluyla çözümlemeye, mekânın yansıtıcı niteliğini görmeye dayanır. Mekânların insanlar, insanların mekânlar üzerindeki izlerini edebiyat eserlerinde aramadan yapılan her çözümleme eksik kalacaktır. Bachelard, şairin mekânla ilişkisinin duygusal boyutu aştığını söyler. Ona göre şair, şiirsel mekânı keşfederek daha derinlere iner. Şiirsel mekân artık ifade edilmiş olduğu için genişleme değeri kazanır. Mekân böylelikle şaire, açılmak eyleminin, büyümek eyleminin öznesi olarak belirir (Bachelard 1996: 215). Doğal çevreyle kendi yaptığı mekânın arasındaki gerilme, insanın, bazen doğal olanı bazen de yapılanı kutsallaştırmaya yöneltmiştir. Bu anlamda her uygarlık, “doğal” olanla “yapılan” arasındaki gerilim ve etkileşimden beslenmiştir. Kaderlerinin doğal çevreden bağımsız olmadığını duyumsayan şair ve yazarların ortaya koydukları edebiyatların “uyum” esasına; kaderlerini sadece doğayla savaşılar kazanılacağını düşünenlerin ortaya koydukları edebiyatların da “çatışma” esasına bağlı olabileceğini söylemek mümkündür.

Her anonim eser, her âşık, içinde yaşadığı doğal mekânın kardeşi ve çocuğudur. Âşıklar, dağlara zalim derken bile, dostlarına kahreden bir insan davranışı koyarlar ortaya. Halk şiiri, doğal ve kozmik olanla çelişkili ve çatışmalı duygular içinde değildir. O, kendini doğal olanın içinde, doğal olanı da kendi içinde duyar. Karacaoğlan’ın şiirini lirikleştiren en güçlü duygu olan gurbet, sadece sevgililerinden ayrılmanın doğurduğu bir duygu değil, içinde yaşadığı, hâlleştiği doğal çevreden ayrılmanın da büyüttüğü bir hüzdür. Onun şiiri, doğayı ve kozmik olanı bütünlük içinde algılayan kültürün bilgikuramsal tabanını gösterir. Âşık Veysel’in “Benim sadık yârim kara topraktır” nakaratlı şiiri, Müslüman Türk insanının kültürünün bütüncül algısını ortaya koyar. Gök, yer ve insan birbirinden ayrı varlıklar değil, birbirini tamamlayan varlıklardır. Divan şiirindeki doğal çevre, merkeze bağlı olarak tasvir edilir ve “vahdaniyet” anlayışının içinde simgesel bir anlam kazanır. Bu, divan şiirinin estetik düzeninin esası olan merkez-çevre ilişkisidir: Pervane ışığa, âşık sevgiliye, taşra İstanbul’a, devletli ve tebaa saraya, yıldızlar, Ay’a; bütün evren Allah’a doğru akar ve aktığı merkezin çevresinde döner. Divan şairi elbette modern şair kadar şehirle uğraşan biri değildir. Zaten şehrin bir problem, bir düş, bir kâbus, bir kafes ya da bir kutsallaştırma mekânı olarak algılanması modernizmin getirdiği sonuçlardır. Modern şair bağırursa da kaçsa da nefret etse de sevse de şehrin içindedir. Onun şehirle ilişkisi kaçmak ve sarılmak, sevmek ve nefret etmek arasında görünür. Modern hayatın yeni bir dil gerektirdiğini söyleyen Baudelaire’e göre bu dili doğuran şey, çok büyüyen ve her şeyi içinde taşıyan, sayısız ve süresiz bağlantılarıyla,

ışılıklı bulvarları, barları, kahveleri ve insanı oburluğa sevk eden yiyecekleri ile hayatı kuşatan şehirlerdir. Tanpınar, “*Biz mukavemet fikrini kaybettik; ne yeniye, ne eskiye, hiçbir şeye mukavemet edemiyoruz. Şehrin sahibi değiliz, sadece içinde oturuyoruz; devletin ve belediyenin misafiri gibi*” derken, hayatîyetlerimizdeki kopukluğun, kimliksizliğin, bu “mukavemetsizlik”ten kaynaklandığını söyler. Mukavemetsizlik, zamanla mekânın iç içe geçtiği bilgisini unutmaktır.

Modern edebiyat metinlerinde ev, yalnızlığı ve çaresizliği barındıran bir kabuk olarak görüldüğü gibi, görkemli ve nobranlığın sembolü olarak da görünebilir. Edebiyatın evi, ailesi, içindeki ilişkiler ağı ile sevgiyi örerken, mülkiyet dediğimiz sahiplenme duygusunu da besler. Edebiyatçıların özellikle şairlerin, dil içinde kendilerine özgü bir ev kurmak isteyişleri, ruhlarının aradığı evin imgesidir çoğu zaman. Dili içinde bir yabancı gibi, bir misafir gibi duran şair, ihtimal dünya içinde de evsiz barsızdır. “Evim olursa” der, Ömer Naci Soykan, “*ben evimi evrenim kadar genişletirsem, evim dünyam olursa, o zaman evimin sınırları ile dilimin sınırları örtüşür. Benim dünyam ‘dilevim’dir. Orada sözcükler oturur. Yalnızca oturmaz, gider gelirler birbirlerine. Bu gidiş gelişlerle anlam örgüleri kurulur. Hiçbir sözcük yalnız değildir dilevinde*” (Soykan 1999: 102). “*Şehrin insan ruhundaki izleri sanat eserlerinde gizlidir. Bir müzik parçasının uğultulu bölümlerinde, bir romanın filigranlı sayfalarında gizlidir. Gerçekten o sayfaların arkasına yazarın kent ışığını tuttuğumuzda; kentin, insan kılığına bürünmüş filigranı da görünmüş olur. İnsanın ve yazarın içsel haritasının çizilişinde, üstünde yaşadığı coğrafyanın, şehrin payı çok büyüktür.*” (Ağaoğlu 1997: 75).

Edebiyat-mekân-hafıza ilişkilerini belirlemek ve bu ilişkilerin niteliklerini çözümlmek, mekânın doğrudan tematik bir yapı olduğunu göstereceği gibi bu yapının algılanıp işlenmesinin, dilin simgesel ve imgesel boyutlarına neler katacağını da gösterir.

Atıflar

- Ağaoğlu, Adalet (1997), *Karşılaşmalar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2.b.
- Bachelard, Gaston (2006), *Su ve Düşler* (çev. Olcay Kunal), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cansever, Turgut (1997), *Şehir ve Mimari*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Eco, Umberto (1991), *Günlük Yaşamdan Sanata* (çev. K. Atakan), İstanbul: Adam Yayınları.
- Lefebvre, Henri (2001), *The Production of Space. Oxford: Blackwell* (Alıntılayan Ş. Şişmanoğlu).
- Soykan, Ö. Naci (1999), “Ev Üstüne Felsefe Bir Deneme”, *Cogito*, S.18.